

Broedvogels en dag-actieve zoogdieren in de sector Zwaluwmoer van het Landgoed Groote Meer in 2011

Hidde Bult, VWG Bergen op Zoom

In 2011 werden de broedvogels van het Zwaluwmoer onderzocht in het kader van de vijfjaarlijkse monitoring van het Grenspark De Zoom/Kalmthoutse heide. De resultaten worden vergeleken met tellingen uit 1988 (Teixeira 1990), de periode 1994-96 en 2006 (Bult & Bakker 2009), en met de veranderingen van de landelijke BMP-index tussen 2006 en 2011 (Boele *et al.* 2013, Netwerk Ecologische Monitoring 2013).

Gebiedsbeschrijving

Grensparksector Vog19 (Zwaluwmoer, 144 ha, Figuur 1) maakt deel uit van het Landgoed Groote Meer. Dit landgoed ligt op naar het westen glooiende zandgronden en is begin negentiende eeuw ontstaan. Het verschil in reliëf is opmerkelijk: van uitgestoven laagten tot hoge stuifkoppen. Het Zwarte Duin (36.4 m) en de Hoekberg (34.1 m) behoren tot de hoogste “pieken” van West-Brabant. Het landgoed omvat drie grote vennen (Groote Meer, Kleine Meer en Zwaluwmoer) en een aantal kleine vennen, allerlei bostypen en enkele kleine wildakkers. In 1895 werden het Meerhuis en een haventje aangelegd aan de westrand van het Groote Meer. In dat jaar was ongeveer de helft van het landgoed beplant met bos, de rest had het karakter van beboste duintjes en heide met opslag (Kuiper 2007). De vennen waren vermaard om hun rijk gevarieerde flora en ook de vogelbevolking was uniek voor de Brabantse Wal. Helaas ging veel van die rijkdom verloren. Eerst geleidelijk vanaf 1930 en dan snel vanaf 1970 verdroogde het landgoed ten gevolge van grondwaterwinning door waterleidingmaatschappijen (Caspers *et al.* 1996, van Haperen *et al.* 2000). Daardoor staan Groote en Kleine Meer sinds 1975 helaas frequent droog. Het Zwaluwmoer ontstond door veenwinning en dankzij een ondoorlaatbare bodem blijft het ook in droge jaren water houden.

Figuur 1. Begrenzing van telgebied Zwaluwmoer en enkele toponiemen.

Veranderingen tussen 2006 en 2011

In 2009 is tussen het Militair oefenterrein en het Kleine Meer een ecologische verbindingzone aangelegd die het telgebied doorsnijdt (Figuur 2 en 3). Tegelijk zijn de oevers van het Talingven (Figuur 6) en het Kwekerijven tussen de Oude Meerbaan en de oprijlaan geschoond, net als de oostoever van het Zwaluwmoer.

Na een natte herfst en een winter met veel sneeuwval was het waterpeil begin maart 2011 hoger dan in jaren, en eindelijk weer eens op een niveau van begin jaren '90 en Rauwvelden leek zelfs op een broekbos (Figuur 5). Omdat in maart, april en mei nauwelijks neerslag viel, verdampte het water rap, maar zelfs de kleine vennen bleven watervoerend. Verder waren in 2011 bijna alle wildakkers gescheurd, terwijl in 2006 een deel grasland was. Het terrein was grotendeels gesloten voor publiek, maar eind 2011 is een wandelpad langs de ecologische verbindingzone geopend. In 2012 is hiervan een route naar het westen afgetakt die aansluit op het pad dat al jaren vrij toegankelijk was.

Onderzoeksmethode

Buiten Winterkoning, Roodborst, Merel, Pimpel- en Koolmees en Vink zijn alle soorten onderzocht door middel van uitgebreide territoriumkartering (Samenwerkingsverband Westbrabantse Vogelwerkgroepen 2007, van Dijk 2004). Tussen 6 maart en 11 augustus is het terrein 17 keer doorkruist (totaal 59.2

Figuur 2. Luchtfoto van het Zwaluwmoer waarop vennen en ecologische corridor goed zichtbaar zijn.

uren, 8 vlakdekkende rondes, twee bezoeken per ronde), waarbij steeds flinke overlapzones werden aangehouden voor beide bezoeken binnen één ronde. De tijdsbesteding bedroeg 24,2 min/ha; in 2006 was dat 21,4 en voor de jaren 1988 en 1994-96 is deze niet bekend. Daarnaast is eind maart, in juli en in augustus op vijf data (5.5 uur) vanaf punten met vrij uitzicht ten noorden en westen van het terrein met een telescoop naar Wespindieven en andere roofvogels gespeurd. Na twee koude winters was ook de winter 2010/11 weer vrij koud. Dat kwam geheel voor rekening van december (koudste in 40 jaar) toen er ook bijna de hele maand sneeuw lag (Boele *et al.* 2013). Op grond van die koude winters werd verwacht dat vorstgevoelige standvogels als Groene Specht, Staartmees en Goudhaan mogelijk waren afgenomen na 2006. Het voorjaar was extreem droog (minste neerslag sinds een eeuw), zonnig en zacht. Tussen 6 maart (ronde 1) en 5 juni (ronde 7) waren de weersomstandigheden ronduit ideaal voor broedvogelonderzoek: nauwelijks wind of neerslag. Op 5 juni sloeg het weer om: de maanden juni en juli waren guur en nat met veel winderige depressies. De harde wind maakte karteren vaak onmogelijk en pas op 3 juli kon de achtste ronde gemaakt worden. Gelukkig waren de meeste soorten bij de eerste zeven rondes al goed op kaart gezet, maar late zomervogels (Tuinfluiter, Grauwe Vliegenvanger) en soorten die laat broeden (Houtduif) zullen daardoor gemist zijn. Dat geldt ook voor nachtvogels, want net als in 2006 is het terrein maar één keer 's avonds bezocht (10 juli). Klanknabootsing is gebruikt om Nachtzwaluw en Middelste Bonte Specht op te sporen, voor de laatste overigens zonder succes. De interpretatie van de soortkaarten gebeurde tot 1996 volgens de criteria van de West-Brabantse Vogelatlas (2007) en in 2006 volgens de vrijwel identieke Sovon richtlijnen (van Dijk 2004). In 2011 werden de waarnemingen voor het eerst digitaal op de Sovon site

ingevoerd. Dit verliep vlot en kostte minder tijd dan het handmatig maken van soortkaarten. Daarna gebeurde de interpretatie ook digitaal met het programma "autocluster". Dat gaf een enorme tijdswinst, maar belangrijker is dat de interpretatie nu objectief en uniform gebeurt in het hele land. Voor bijna alle soorten leken de territoria goed overeen te komen met de klassieke, handmatige interpretatie. Alleen bij Buizerd, Groene en Zwarte Specht leek de computer ietwat optimistisch. Voor de Zwarte Specht is dit op te lossen door alleen registraties met een hoge territorium-indicerende waarde op te nemen.

Gegevens uit 1988 en 1994-96

Leden van de Vogelwerkgroep Bergen op Zoom karteerden in 1988 alle water- en moerasvogels, evenals een aantal schaarse bosvogels; de algemenere soorten werden geturfd (Teixeira 1990). Voor de West-Brabantse Broedvogelatlas inventariseerde Ray Teixeira het Landgoed in mei en juni 1996, waarbij alle broedvogels werden gekarteerd tijdens twee grondige, vlakdekkende rondes. Daarnaast onderzoekt hij sinds 1985 jaarlijks water- en moerasvogels van het Grote en Kleine Meer. In 1998 inventariseerde Ray Teixeira het Landgoed opnieuw voor de Atlas van de Nederlandse Broedvogels. De gegevens uit 1985-98 zijn allemaal samengevoegd in één verslag (Teixeira & Bult 2002), maar door die cumulatie van vele jaren is vaak niet op te maken hoeveel territoria er in 1996 of 1998 gevonden werden. Met behulp van drie bronnen, de gegevens uit het Geografisch Informatie Systeem (GIS) van de Provincie Noord-Brabant dat het maximale aantal territoria van schaarse broedvogels uit 1988-96 bevat, en de verslagen over 1988 en 1985-98 is getracht om de aantallen voor de periode 1994-96 te achterhalen. Deze ramingen zijn opgenomen in het Grensparkrapport over 2006 (Ledegen 2007) en zijn in tabel 1 en 3 voorzien van vraagtekens.

Tabel 1. Territoria van broedvogels van het Zwaluwmoer tussen 1988 en 2011. *= onderzoek onvolledig; += soort present; ?= aantal onbekend of een geschat; 0.5= 0-1p. Voor veranderingen tussen 2006 en 2011 werd het aantal territoria of de landelijke BMP-index van 2006 op 100 gezet. Een getal 88 voor 2011 betekent dat de lokale of landelijke stand met 12% afnam sinds 2006. Bij veranderingen gelden de volgende criteria: sterke toename, meer dan 100% stijging; toename 33-100% stijging; stabiel: tussen 25% daling en 33% stijging; afname: 25-50% daling; sterke afname: meer dan 50% daling.

Soort	1988	1994-96	2006	2011	Broedcode	opmerkingen	Veranderingen, 2006 = 100 %	
Tijdsbesteding (min/ha)	?	?	21.4	24.2			Vog 19	BMP
Dodaars	3	3	3	3	12	Succesvolle broedgevallen	100	89
Grote Canadese Gans	0	1	2	2	7		100	156
Nijlgans	0	0	1	3	7	Sterke toename	300	166
Bergeend	2	2?	0	0	0	Verdwenen	-	111
Mandarijneend	0	0	0	1	12	Nieuwkomer, broedgeval	>100	-
Wintertaling	1	1?	1	1	3		100	76
Wilde Eend	7	10?	9	8	12	Succesvolle broedgevallen	89	88
Slobeend	0	1	0	2	3	Broeden onzeker	>200	92
Tafeleend	1	1?	0	0	0	Verdwenen	-	96
Kuifeend	7	3	4	8	12	Minstens 1 paar succesvol	200	124
Wespindief	0	0	0.5*	0	1	13/06, 11/07 en 19/07 (2)	-	-

Soort	1988	1994- 96	2006	2011	Broedcode	opmerkingen	Veranderingen, 2006 = 100 %	
Tijdbesteding (min/ha)	?	?	21.4	24.2			Vog 19	BMP
Havik	0	1	2	2	12	Beide succesvol	100	117
Sperwer	1	1?	0.5*	1	1		100	76
Buizerd	3	3	3	4	14	Overschat in 2011?	133	115
Boomvalk	1	0	0.5*	1	7		100	111
Fazant	+	?	1	1	4	Stabiel na sterke afname	100	100
Bankivahoen / Kip	0	0	1	0	0	Wild-type haan en hen	0	-
Waterhoen	3	?	0	0	0	Verdwenen	-	56
Meerkoet	1	2?	1	2	9	Toename	200	92
Houtsnip*	0	0	1	0	0	Territoria in 1961-65	0	-
Kokmeeuw	50	0	0	0	0	Verdwenen	-	90
Holenduif	+	8?	6	13	5	Sterke toename	217	110
Houtduif	+	+	23	16*	5	Onderschat in 2011?	70	109
Zomertortel	6	?	0	0	0	Verdwenen	-	61
Koekoek	1	1	1	2	4	Toename?	200	109
Bosuif*	0*	0*	0*	3*	2	Sterke toename	>300	100
Ransuif*	1	1?	0	0	0	Verdwenen	-	74
Nachtzwaluw*	0	1	0	3	2	In ecologische corridor	>300	158
Groene Specht	+	2	3	4	11	Overschat in 2011?	133	106
Zwarte Specht	2	2	2	3	9	Overschat in 2011?	150	86
Grote Bonte Specht	+	18	39	36	16	Stabiel na toename	92	127
Kleine Bonte Specht	0	1	4	6	4	Sterke toename	150	132
Boomleeuwerik	0	1	3	4	7	Toename	133	120
Boompieper	+	14	25	29	14	Stabiel na toename	116	129
Witte Kwikstaart	?	0	0	1	5	In ecologische corridor	>100	130
Winterkoning	+	+	+	+	12		?	72
Heggenmus	+	+	25	26	4	Stabiel	104	74
Roodborst	+	+	+	+	12		?	85
Gekraagde Roodstaart	+	13	14	16	12	Opmerkelijk stabiel	114	145
Roodborsttapuit	0	0	0	1	12	In ecologische corridor	>100	223
Merel	+	+	+	+	14		?	101
Zanglijster	+	10	10	13	4	Stabiel	130	105
Grote Lijster	4	?	0.5	0	1	Sterke afname	0	78
Bosrietzanger	0	0	0	1	2	Nieuwkomer	>100	100
Spotvogel	1	1	0	0	0	Incidenteel 1988, 1996	-	107
Tuinfluit	+	+	9	3*	4	Onderschat in 2011?	33	118
Zwartkop	+	+	52	63	7	Stabiel	121	151
Fluiter	4	?	1	0	0	Sterke afname	0	135
Tjiftjaf	+	+	26	44	12	Toename	169	155
Fitis	+	+	36	53	7	Toename	147	130
Goudhaan	+	+	34	32	12	Stabiel	94	92
Vuurgoudhaan	0	0	9	7	4	Stabiel na sterke toename	78	91
Grauwe Vliegenvanger	+	5	9	8*	4	Mogelijk onderschat in 2011	89	100
Bonte Vliegenvanger	0	0	6	22	7	Sterke toename	367	150
Startmees	+	+	12	10	12	Stabiel	83	101
Matkop	+	+	8	0	0	Sterke afname	0	98
Kuifmees	+	+	25	23	4	Opmerkelijk stabiel	92	101
Zwarte Mees	+	+	19	23	4	Opmerkelijk stabiel	121	74
Pimpelmees	+	+	+	+	16		?	103
Koolmees	+	+	+	+	16		?	98
Boomklever	+	9	15	19	12	Stabiel na toename	127	131
Boomkruiper	+	28	32	40	5	Stabiel na toename	125	109
Wielewaal	0	2	0	0	0	Verdwenen	-	107
Gaai	+	+	20	13	5	Afname	65	104
Kauw	?	?	0	2	3	Vóór 1988 in oprijlaan	>200	124
Zwarte Kraai	+	+	7	9	7		129	97
Spreeuw	+	+	4	0	1	Sterke afname	0	96
Vink	+	+	+	+	14		?	93
Groenling	?	1	4	6	4	Toename	150	134
Kruisbek	0	3	11	6	12	Fluctuerend	55	40

Soort	1988	1994- 96	2006	2011	Broedcode	opmerkingen	Veranderingen, 2006 = 100 %	
Tijdbesteding (min/ha)	?	?	21.4	24.2			Vog 19	BMP
Goudvink	0	3	6.5	8	3	Stabiel na toename	123	114
Appelvink	0	0	1	0	1	Alleen na datumgrens gezien	0	140

* Mogelijk onderschat. Zwartkopmeeuw, Nachtegaal en Ekster zijn als broedvogel vastgesteld in het Zwaluwmoer, maar voor 1988.

Tabel 2. Waarnemingen van mogelijke broedvogels, maar zonder voldoende territoriumindicaties.

Soort	Opmerkingen
Casarca	Baltsend paar op 18/04, man op 15/05, toegekend aan Groote Meer West
Krakeend	Paar op 15/5, toegekend aan Groote Meer West
Veldleeuwerik	Zingend boven ecologische corridor op 06/03
Sijs	Zang op 06/03, 20/03, 16/04, maar niet na datumgrens
Kneu	Succesvol paar op akker, op 20/04 aanwezig in bosrand

Figuur 3. Ecologische corridor ten zuidoosten van het Zwaluwmoer, 13/05/2011.

Bespreking van enkele soorten

Watervogels

Dodaars. Minstens drie broedparen, waarvan verschillende succesvol en ook pullen van tweede broedsels gezien. Al decennia stabiel.

Grote Canadese Gans. Twee paren, stabiel. Alarm (Figuur 4) en afleidingsgedrag bij het eilandje in het Zwaluwmoer wezen op aanwezigheid van een nest. Geen paren met pullen gezien (wel op het Groote Meer), maar dat kan te wijten zijn aan de lage bezoekfrequentie in juni.

Nijlgans. Drie paren, gestaag toenemend. Op drie plaatsen sterke aanwijzingen voor aanwezigheid van een nest, zoals een heftig alarmerend paar in een enorme heksenbezem in een den op de Hoekberg. Paren met pullen op het Groote Meer West.

Mandarijnneend. Nieuwkomer, succesvol broedgeval. Op 15/05 vloog een man vanaf het Groote Meer over het Meerhuis de oprijlaan in. Op 03/07 en 10/07 verbleef een vrouw met één pul op het Kwekerijven. Oude holen van Zwarte Spechten, zoals in beuken langs de oprijlaan (Figuur 7) zijn favoriet als nestplaats. De

eigenlijke nestlocatie kan tussen het telgebied en het Meerhuis hebben gelegen. Vanaf eind jaren negentig broedend op de Zuidelijke Brabantse Wal in parkbossen met oude beuken nabij vijvers.

Wintertaling. Eén territorium, stabiel. Wintertalingen waren vanaf 02/04 (4 paren) present. Op 01/05 twee paren op het Zwaluwmoer zelf en één heimelijk en daarmee broedverdacht paar op het vennetje ten zuiden daarvan. Op 15/05 verbleef één solitaire man op het Zwaluwmoer; wakende woerden zijn typisch voor grondeleenden waarvan de partner broedt, maar verdere aanwijzingen voor een broedgeval ontbraken.

Slobeend. Twee territoria. De 40 waarnemingen leidden tot twaalf broedparen, waarvan tien aan het Grote Meer West werden toegekend. Op het Zwaluwmoer boden twee paren (02/04) en een paar en een solitaire man (01/05) juist voldoende houvast aan het clusterprogramma om twee broedparen op te voeren. Maar, het is onzeker of ze effectief in het telgebied nestelden. Het lijkt waarschijnlijker dat ze even van het Groote Meer West waren afgedwaald.

Kuifeend. Uit 90 registraties destilleerde autocluster acht broedparen voor het Zwaluwmoer, de overige zijn aan het Groote Meer West toegekend. Er waren aanwijzingen voor nesten (twee vrouwen die stiekem in de oevervegetatie sluipen op 03/07) en op 11/08 zwom een vrouw met één flinke pul op het Zwaluwmoer.

Meerkoet. Twee paren op het Zwaluwmoer.

Nestbezoeken vastgesteld, maar geen jongen gezien.

Figuur 4. Alarmerende Grote Canadese Gans, 15/05/2011

Roofvogels

Wespandief. Waarnemingen leken betrekking te hebben op vogels die alleen maar voedsel zochten binnen het telgebied. In de omgeving waren aanwijzingen voor broedgevallen bij het Kleine Meer (voedselaanvoer), de Houtduinen (voedselaanvoer en

bedelend jong), het Groote Meer Oost (bedelend jong) en ten Westen van de Putse Weg (voedseltransport) (Bult 2011b).

Havik. Twee territoria, stabiel. Succesvolle broedgevallen met uitgevlogen jongen nabij Zwarte Duin en aan de zuidrand van het Zwaluwmoer.

Sperwer. Eén territorium, stabiel. Zes waarnemingen zonder territoriumindicatie rondom de zuidwestelijke landbouwgronden waren voor autocluster voldoende voor een territorium. Mogelijk werd net buiten het telgebied genesteld, want daar lagen verschillende oude nesten. In 2014 vlogen daar minstens twee jongen uit.

Fazant, Houtsnip, Koekoek, Nachtvogels en Spechten
Fazant. Eén territorium, stabiel. Na het verbod op het uitzetten voor de jacht namen Fazanten sterk af op de Brabantse Wal. Net als in 2006 hield een territoriale haan stand in bosranden bij de akkers.

Houtsnip. Niet vastgesteld, maar kan gemist zijn omdat onvoldoende avondrondes werden gemaakt.

Holenduif. Dertien paren. Ogenscheinlijk sterke toename, maar “slechts” negen territoria waren gebaseerd op territoriumgedrag of nestbezoek. De overige vier betroffen paren die foerageerden op westelijke wildakkers en buiten het telgebied genesteld kunnen hebben. Dan nog was 50% stijging meer uitgesproken dan de toename van de BMP index (+11%).

Koekoek. Twee territoria. Vijf waarnemingen binnen het telgebied. Op grond van twee gelijktijdig roepende mannen op 15/05 zijn twee territoria toegekend, maar dit kan een toevalstreffer zijn geweest van een vogel die even uit Groote of Kleine Meer op bezoek kwam.

Bosuil. Drie territoria, sterke toename. Twee territoria waren gebaseerd op vondsten van ruipennen, het derde op een jagende vogel op 10/07. Die avond riep tegelijkertijd een man bij het Meerhuis.

Nachtzwaluw. Drie zangposten in de ecologische corridor op 10/07, toename.

Groene Specht. Vier territoria, stabiel ondanks drie vrij koude winters, waarna ze bij voorbeeld verdwenen zijn van Landgoed Bieduinen. Een lastig te karteren soort omdat de vogels zich ver kunnen verplaatsen, hun gelach over grote afstanden hoorbaar is en beide geslachten kunnen roepen. Er werd één bewoond nest gevonden. Handmatige interpretatie van de soortkaart zou op drie territoria zijn uitgekomen, wat overigens ook een mooi resultaat zou zijn. Rondom het telgebied nog drie territoria, waaronder een paar bij het Meerhuis dat zich bij elk bezoek liet horen.

Zwarte Specht. Drie territoria, stabiel. Een nest in aanbouw werd ogenscheinlijk niet voltooid. Net als Groene Specht moeilijk te karteren, bij handmatige interpretatie kwamen twee territoria uit de bus. Vandaar dat de stand vermoedelijk stabiel bleef, terwijl de landelijke BMP-index daalde van 81 naar 70 en ze

ook in bossen ten zuiden van het landgoed afnemen.
Kleine Bonte Specht. Zes territoria, toename. In totaal werd deze teruggetrokken soort 14 maal waargenomen, waaronder zelfs zes zangposten op 20/03. Buiten het telgebied lagen nog twee territoria bij het Meerhuis. De groei sinds 2006 (50%) viel wat hoger uit dan in de rest van Nederland (32%).

Zangvogels van open terrein

Boomleeuwerik. Vier territoria, toename. Drie paren huisden in de ecologische corridor.

Boompieper. 29 territoria, stabiel. De soort was vrij homogeen verspreid in open bos op voedselarme bodems. De lichte stijging ten opzichte van 2006 komt overeen met de landelijke toename, maar kwam mogelijk ook door de aanleg van de ecologische corridor.

Witte Kwikstaart. Eén territorium, nieuwkomer. In totaal zeven waarnemingen op kale oevers van Zwaluwmoer en Kwekerijven. Op 20/04 twee 2 kibbelende mannen en een vrouw aan de rand van het Kwekerijven. Hiervan vloog later één man naar het Meerhuis. Er zijn geen aanwijzingen voor een broedgeval en het is aannemelijk dat het paar dat aan het Zwaluwmoer werd toegekend in werkelijkheid ook nabij het Meerhuis nestelde. In 2006 was het terrein ongeschikt omdat kale oevers schaars waren.

Figuur 5. Rauwvelden, 06/03/2011.

Lijsterachtigen

Gekraagde Roodstaart. Stabiel. De 61 registraties leverden 16 territoria op binnen het telgebied en twee erbuiten. Een mooie score voor een soort waarvan onze broedvogelstand vooral bepaald wordt door neerslagcijfers in de Sahel, hun overwinteringsgebied (Zwarts *et al.* 2009). Daar was het najaar van 2010 het natste sinds de eeuwwisseling. Dat betekent dat er meer voedsel beschikbaar was, waardoor onze broedvogels beter de winter doorkwamen en meer kans hadden om de lange reis over Sahara, Middellandse zee en half Europa te overleven (Boele *et al.* 2013). Dat vertaalde zich in de hoogste landelijke BMP-index sinds 1984: die steeg van

91 in 2006 naar liefst 131 in 2011. In dat licht was 14% toename in het Zwaluwmoer ietwat bescheiden.

Roodborsttapuit. Eén territorium. Een nieuwkomer die zich vestigde in de ecologische corridor. Het paar was succesvol en er werden pas uitgevlogen jongen gevoerd.

Zanglijster. 13 territoria. De 90 registraties werden ondergebracht in 15 territoria, waarvan 2 buiten het telgebied. Een lichte stijging ten opzichte van 2006, terwijl de landelijke stand (+ 5%) vrijwel stabiel bleef.

Grote Lijster. Geen territorium, sterke afname. Alleen waarnemingen na 31/05, de datumgrens: foeragerend in de ecologische corridor op 04/06 en op de wildakker in het zuidoosten op 03/07. In 2006 was er nog een “grensoverschrijdend” territorium tussen Zwaluwmoer en Meerhuis. Sinds de jaren negentig neemt de Grote Lijster op de Brabantse Wal veel sterker af dan in de rest van Nederland (Bult 2006). Op 26/02/2014 was er wel weer een zangpost nabij het Zwaluwmoer.

Rietzangers en loofzangers

Bosrietzanger. Eén territorium, nieuwkomer. Op 05/06 zong een Bosrietzanger in een rietveldje in de noordwestpunt van het Zwaluwmoer. Eén waarneming is net voldoende om van een territorium te spreken, maar het is waarschijnlijker dat het nog een doortrekker was.

Fitis. 44 territoria, toename. De Fitis was één van de algemene soorten die behoorlijk (47%) toenam sinds 2006. De landelijke BMP-index steeg in die periode met 30% van 67 naar 87. Mijn eerste reflectie was dat die stijging mogelijk een artefact was door de gewijzigde interpretatiemethode: handmatig in 2006, autocluster in 2011. Anderzijds had ik bij het veldwerk al de indruk dat in 2011 meer Fitisen present waren, vooral in bospercelen op voedselarme bodems met wat ondergroei. Daarom werd voor beide karteringen het totaal aantal registraties opgezocht. In 2006 kwamen 155 waarnemingen op papier, in 2011 waren dat er 190 (23% toename). Omdat de onderzoekintensiteit vrijwel identiek was (vroeg bezoek resp. 2670 min en 2799 min in 2006 en 2011), betekent dit dat er effectief meer Fitisen present waren in 2011. Hoewel de Fitis vooral bezuiden de Sahel overwintert, hebben de goede regencijfers in de Sahel voor 2010 (Boele *et al.* 2013) de soort mogelijk geholpen om op krachten te komen voor de terugreis.

Vuurgoudhaan. Zeven territoria, stabiel. De 39 registraties werden in negen territoria gerangschikt, waarvan twee bij het Meerhuis. Het Zwaluwmoer is één van de topgebieden voor Vuurhaantjes op de Brabantse Wal. Alle territoria lagen in oude, gevarieerde bosopstanden, vaak met wat sparren. Na 2006 daalde hun aantal licht, wat ook met de landelijke BMP-index (-9 %) het geval was.

Figuur 6. Talingven met geschoonde oevers, 06/03/2011.

Vliegenvangers, mezen en Boomklever

Grauwe Vliegenvanger. Acht territoria, stabiel. Net als de landelijke BMP-index vertoonde de lokale populatie geen duidelijke verandering ten opzichte van 2006.

Bonte Vliegenvanger. 22 Territoria, sterke toename. Uit 50 waarnemingen fabriceerde autocluster 24 territoria, waarvan er twee buiten het telgebied lagen. De 267 % stijging van de Bonte Vliegenvanger in 2011 was veel spectaculairder dan de landelijke toename (50 % sinds 2006) en was één van de meest opmerkelijke veranderingen in de broedvogelbevolking van het Zwaluwmoer. Door het ouder worden van bossen op de Brabantse Wal komen meer natuurlijke hopen beschikbaar en daarvan profiteren Bonte Vliegenvangers (Bult 2011a, Teixeira 2007, Teixeira 2011).

Matkop. Geen territorium, sterke afname. De teloorgang van de Matkop tussen 2006 en 2011 was een even spectaculaire, maar dan negatieve ontwikkeling. Hoewel Matkoppen het op de Brabantse Wal heel slecht doen (Bult 2009, Bult 2011a), kwam het uitsterven van de soort in dit deel van het Landgoed toch als complete verrassing. De landelijke BMP-index daalde tussen 2006 en 2011 slechts 2% (van 50 naar 49), maar dat betekent wel dat de populatie sinds 1990 halveerde. De oorzaken van de afname zijn onduidelijk. De jaarlijkse reproductie-index, het aantal jongen dat per adult wordt geproduceerd, en de overlevingskansen van adulten lijken sinds 1995 stabiel. Daarentegen halveerde de overleving van jonge Matkoppen tussen 1999 en 2011 (Boele *et al.* 2013). Het lijkt er dus op dat eerstejaars dieren meer moeite hebben om door de winter heen te komen. Het is gissen naar de oorzaken, maar voedseltekorten liggen voor de hand voor deze standvogel. Matkoppen foerageren in de struiklaag en werden op de Brabantse Wal vaak nabij jonge dennenaanplanten aangetroffen. De struikfase van Grove dennen ligt ruwweg tussen 3 en 15 jaar na aanplanten. Door gewijzigd bosbeheer zijn na 1990 weinig nieuwe kapvlakten aangeplant en nam dit habitat sterk af op de Brabantse Wal. Verder prefereren

Matkoppen struwelen die vochtig zijn en de voortgaande, ernstige verdroging van het Landgoed speelt mogelijk ook mee.

Kuifmees. 23 territoria, stabiel. Dat Kuifmezen zich handhaven in dit telgebied komt overeen met de landelijke ontwikkeling, maar staat in behoorlijk contrast met de afname in andere bossen op de Brabantse Wal.

Zwarte Mees. 23 territoria, stabiel. Omdat de Zwarte Mees het slecht doet in Nederland en ook in naaldbossen op de Brabantse Wal lijkt weg te kwijnen, was de lichte toename (+21%) sinds 2006 een positieve ontwikkeling. De soort profiteert mogelijk van het ouder worden van de sparren op het landgoed. In diezelfde periode daalde de landelijke BMP-index 26%.
Boomklever. 19 territoria, categorie stabiel. De stand steeg 27%, wat goed overeenstemt met 31% landelijke toename sinds 2006. De verdubbeling ten opzichte van 1996 ligt wel boven de landelijke aanwas (+74%) in diezelfde periode.

Spreeuw en vinken

Spreeuw. Geen territoria, er werden alleen overvliegende vogels gezien, sterke afname. Het gaat ronduit beroerd met Spreeuwen in Europa (bij voorbeeld 47% daling van de Nederlandse BMP index sinds 1990) en op de gortdroge zandgronden van de Brabantse Wal neemt het aantal broedvogels nog sneller af. Spreeuwen nestelen bijna altijd nabij grasland om regenwormen en emelten of andere geleedpotigen voor hun kroost te zoeken. In 2006 broedden vier paren in holtes in dode bomen rond graslandjes in het westen van het telgebied. In 2011 waren deze weitjes gescheurd en ingezaaid met ander gewas, en daarmee ongeschikt voor Spreeuwen geworden.

Kruisbek. Zes territoria, afname. De stand van de Kruisbek fluctueert jaarlijks en het is lastig om trends te ontwaren. Maar, de daling sinds 2006 (-45 %) komt overeen met de evolutie van de landelijke BMP-index (-61 %).

Goudvink. Acht territoria, stabiel. Een lastige soort. De 23% stijging na 2006 viel in de categorie stabiel, maar sinds eind vorige eeuw verdrievoudigde hun stand. Dat is veel meer dan de 24% toename van de landelijke BMP-index tussen 1996 en 2011. Het gaat de Goudvink ook in andere bossen op de Brabantse Wal voor de wind. De Goudvink is gebaat bij een goed ontwikkelde struiklaag die in ouder wordend bos of na dunningen kan ontstaan.

Appelvink. Geen territorium vastgesteld, maar ze kunnen gemakkelijk gemist zijn door hun onopvallend gedrag. Wel vlogen op 17/07 drie vogels (een familie?) naar het rijke bos bij de noordelijke toegangspoort. Dit was ver na de datumgrens en het kunnen rondzwervende dieren zijn die bijvoorbeeld bij het Kleine Meer genesteld hadden. In 2013 was er een

invasie op de Brabantse Wal en fotografeerde Robert Kraaijeveld een paar bij Rauwvelden op 30/04/2013. In 2014 was ook weer minstens een territorium present, dit maal bij de Meerbaan.

Figuur 7. Zwaluwmoer met beukenlaan tussen Putse Weg en Meerhuis, 24/10/2013.

Habitatveranderingen

Om een idee te krijgen van veranderingen in landschapsstructuren en vegetatie van het Zwaluwmoer zijn de broedvogels in ecologische vogelgroepen ingedeeld volgens Sierdsema (1995).

101 Dodaars-groep: zeer voedselarm water (vennen).

Deze groep met Dodaars en Wintertaling is al jaren stabiel in dit deel van het Landgoed Groote Meer, omdat het Zwaluwmoer steeds watervoerend blijft, in tegenstelling tot de grotendeels drooggevallen Groote en Kleine Meren.

102 Slobeend-groep: ondiep matig voedselrijk water met rijke oever- of onderwaterplanten-vegetatie.

Door de gunstige waterstand nam de Slobeend toe ten opzichte van 2006. De Tafeleend, de andere vertegenwoordiger van deze groep dook echter niet meer op in 2011.

103 Kuifeend-groep: allerlei soorten water, van voedselarm tot zeer voedselrijk.

Van dit gilde met Grote Canadese Gans, Nijlgans, Bergeend, Mandarijneend, Wilde Eend, Meerkoet en Kuifeend profiteerde de laatste van de hoge waterstand in het vroege voorjaar van 2011. De exoten Grote Canadese Gans, Nijlgans en Mandarijneend droegen verder bij aan de stijging.

603. Grasmus-groep: struwelen, opslag en zeer jong bos, bosranden met struiken.

De lichte stijging van deze categorie met Heggenmus, Roodborsttapuit, Bosrietzanger, Spotvogel, Tuinfluiter en Fitis, komt vooral door de toename van de Fitis.

Tabel 3. Evolutie van de voornaamste soortgroepen in het telgebied. ? = aantal onbekend of (ten dele) geschat.

Periode	1994-96	2006	2011	Verandering
Groepsnaam	Territoria	Territoria	Territoria	2006 = 100 %
Dodaars-groep	4	4	4	100,0
Slobeend-groep	2?	0	2	>200,0
Kuifeend-groep	18?	17	24	141,2
Grasmus-groep	?	70	84	120,0
Winterkoning-groep	?	90	96	106,7
Geelgors-groep	31	45	56	124,4
Putter-groep	?	11	15	136,4
Kruisbek-groep	?	98	91	92,9
Appelvink-groep	?	30	44	146,7
Grote Bonte Specht-groep	48?	77	79	102,6
Kleine Bonte Specht-groep	6	19	36	189,5
Boomklever-groep	17,5?	21	37	176,2
Havik-groep	5?	7	7	100,0

604 Winterkoning-groep: jong bos, struiklaag in bossen.

Van dit gilde waren Fazant, Zanglijster, Zwartkop, Staartmees, Matkop en Goudvink present in 2006. Ondanks het verdwijnen van de Matkop en de status quo van de Fazant, steeg hun stand iets doordat de andere clanleden toenamen. Dit geeft aan dat de struiklaag zich gaandeweg uitbreidt in bospercelen.

702. Geelgors-groep: open bos, bosranden en boomgroepen met kale, zandige bodem.

Deze groep wordt vertegenwoordigd door Nachtzwaluw, Groene Specht, Boomleeuwerik, Boompieper en Gekraagde Roodstaart. De stand van al deze soorten steeg na 2006, waaraan de aanleg van de ecologische corridor vast heeft bijgedragen. Bovendien zijn sinds eind vorige eeuw verschillende opstanden opener gemaakt, en daarmee geschikter geworden voor Boompieper en Gekraagde Roodstaart. Tenslotte was de neerslag in de Sahel heel gunstig voor beide Afrika-reizigers, Boompieper en Gekraagde Roodstaart.

802. Kruisbek-groep: opgaand bos met naaldbomen.

Dit gilde met Goudhaan, Vuurgoudhaan, Kuifmees, Zwarte Mees en Kruisbek liep 7% achteruit. Afgezien van de Zwarte Mees namen alle soorten af. Ook landelijk gaat het met naaldbossoorten helemaal niet goed.

803. Appelvink-groep: opgaand bos met loofbomen, liefst op vochtige bodem.

Van deze clan met Houtsnip, Grote Lijster, Fluitier, Tjiftjaf, Wielewaal en Appelvink werd in 2011 alleen de

weinig kritische Tjiftjaf nog teruggevonden. De 47% toename van dit gilde komt dan ook volledig op het conto van die soort, die profiteerde van de uitdijende struiklaag in open percelen. De sterke afname van de andere soorten komt mede door de steeds voortgaande verdroging.

804. Grote Bonte Specht-groep: oud, opgaand bos met hopen, met voorkeur voor loofhout.

Deze groep hopenbroeders met Zwarte Specht, Grote Bonte Specht, Boomkruiper en Spreeuw bleef na 2006 vrijwel constant, maar steeg ten opzichte van eind vorige eeuw met ongeveer 65%. Kortom, het aanbod oude holten steeg tot 2006, bleef daarna ongeveer constant.

805. Kleine Bonte Specht-groep: opgaand bos met loofbomen.

Deze clan met Kleine Bonte Specht, Grauwe Vliegenvanger en Bonte Vliegenvanger nam na 2006 spectaculair toe (89 %). Dit betekent dat er veel meer dood zacht hout (berk) met natuurlijke holtes beschikbaar kwam.

806. Boomklever-groep: zwaar loofhout.

Dit gilde wordt vertegenwoordigd door Holenduif, Bosuil, Boomklever en Kauw. In tegenstelling tot de vorige groep moeten ze het hebben van zwaar loofhout (stamdiameter tenminste 40 cm). Verder zijn voor Holenduif en Kauw cultuurgronden in de nabijheid van belang als voedselgebied en zij profiteerden mogelijk van de teelt van andere gewassen op wildakkers.

807. Havik-groep: Roofvogels van bossen.

Deze groep met Wespandief, Havik, Sperwer en Buizerd bleef stabiel.

Zoogdieren

Recreanten en zoogdieren zijn steeds genoteerd en hun aantal is gedeeld door de som van de vroege bezoeken om vergelijkingen tussen gebieden of jaren mogelijk te maken (Tabel 4).

Hazen werden 16 maal genoteerd, een spectaculaire toename sinds 2006 toen er slechts één waarneming was. Op vier na zaten ze steeds op wildakkers en de aanwas komt waarschijnlijk doordat daar andere gewassen zijn geplant. De hazenstand in bossen op de zuidelijke zandgronden zou een matige toename laten zien (Dijkstra & van der Meij 2013).

Onder Konijnen brak rond 1988 een dodelijke virus-ziekte uit (RHD, ook wel als VHS afgekort), waarna ze in korte tijd in veel terreinen uitstierven. In januari 1990 vond Wilton de Dooy het eerste slachtoffer in het Militaire oefenterrein en sindsdien zag ik ongeveer 90% minder Konijnen op de zuidelijke Brabantse Wal (Bult 2006). Bij het onderzoek in 2011 zijn zes Konijnen genoteerd. Dat was dubbel zoveel als in 2006, maar het blijft heel weinig en volgens Wilton de Dooy is het de vraag of de stand zich ooit zal herstellen.

Tabel 4. Waarnemingen (aantal/uur) van zoogdieren en recreanten in het telgebied Zwaluwmoer.

Soort	2006 aantal/uur	2011 _f aantal/uur	Opmerkingen
Haas	0.019	0.270	Sterke toename
Konijn	0.058	0.101	Licht herstel na RHD?
Ree	0.565	0.287	Afname
Eekhoorn	0.156	0.017	Opvallende afname
Bunzing, spoor	0.019	0.000	
Vos, verse keutels	0.039	0.034	
Huiskat	0.019	0.000	Aan zuidwestrand
Wandelaar, trimmer	0.100	0.170	Heel weinig
Hond	0.019	0.019	Heel weinig
Hond, aangelijnd	0.019	0.019	Heel weinig

In 2011 werd slechts één Eekhoorn opgemerkt, tegen acht waarnemingen in 2006. Mogelijk was die afname een gevolg van drie (vrij) strenge winters, de Nederlandse stand bereikte in 2011 een dieptepunt (Dijkstra & van der Meij 2013). Hoewel populaties van de Eekhoorn om onbekende redenen sterk variëren (Broekhuizen *et al.* 1992), ligt de waarneemfrequentie op de Brabantse Wal de laatste jaren steevast veel lager dan in de jaren negentig van de vorige eeuw. Wilton de Dooy merkt op dat de recente komst van de Boommarter de soort geen goed zal doen. Verder moeten Eekhoorns bijna dagelijks drinken en mogelijk zijn bossen op de Brabantse Wal door de verdroging minder geschikt geworden door het verdwijnen van vochtige plekken met (tijdelijke) plassen.

De Ree was in 2011 nog steeds het meest waargenomen zoogdier, maar de stand viel flink terug ten opzichte van 2006. Reeën eten liefst kruiden, jonge twijgen en knoppen (Broekhuizen *et al.* 1992) en gezien de expansie van de struiklaag kwam de afname onverwacht. Wilton de Dooy vindt al een tiental jaren Reeën die de winter niet doorkomen en de ijzige december 2010 met zware sneeuwbedekking veroorzaakte mogelijk extra wintersterfte. Ook zijn er op de Abdijlaan een jaar of drie geleden 6 geiten doodgereden, en dat werkt jaren door op de stand. Toch is het Zwaluwmoer nog steeds één van de beste terreinen voor Reeën in de omgeving.

Evenals in 2006 werden weinig verse keutels of geurvlaggen van Vossen waargenomen. Volgens Wilton de Dooy komt die lage stand door het wegvallen van hun bulkvoedsel (Konijnen).

Het aantal wandelaars en honden dat ik tijdens de vroege rondes tegenkwam lag ruim 90% lager dan in omringende terreinen!

Besluiten

De broedvogelbevolking van het Zwaluwmoer is rijker dan in de meeste natuurgebieden op de Brabantse Wal dankzij de variatie van vennen, wildakkers en allerlei bostypen. In 2011 zijn zeven soorten (Nijlgans, Mandarijneend, Bosuil, Witte Kwikstaart, Bosrietzanger, Vuurgoudhaan en Bonte Vliegenvanger) vastgesteld die eind vorige eeuw niet werden aangetroffen in dit terrein. Daartegenover staan echter twaalf soorten (Bergeend, Tafeleend, Waterhoen, Kokmeeuw, Zomertortel, Ransuil, Grote Lijster, Spotvogel, Fluitier, Matkop, Wielewaal en Spreeuw) die present waren in 1988-96, maar in 2011 niet werden teruggevonden, en dit ondanks het feit dat watervogels in 2011 een heel goed jaar kenden. De diversiteit aan broedvogels in het Zwaluwmoer is dus afgenomen in het eerste decennium van deze eeuw.

De evoluties van de broedvogelbevolking laten verder zien dat de struiklaag zich gaandeweg uitbreidt in de bossen en dat soorten van open bos en bosranden profiteerden van vellingen en van de aanleg van de ecologische corridor. Deze beheersmaatregelen gingen niet ten koste van vogels die het van zwaar loofhout moeten hebben en de toename van soorten van ouder wordend loofbos met veel zacht dood hout, in het bijzonder berk, was zelfs nog spectaculairder.

Anderzijds is er sinds eind jaren negentig van de vorige eeuw een frappante afname van soorten die bossen met vochtige bodems nodig hebben om te kunnen broeden (onder meer Houtsnip, Grote Lijster, Fluitier, Matkop en Wielewaal). De aanhoudende verdroging van het Landgoed Groote Meer eist niet alleen een heel zware tol onder eenden en andere watervogels, maar is zichtbaar ook fnuikend voor verschillende soorten bosvogels.

Dankwoord

Ignace Ledegen wordt bedankt voor zijn enorme inzet voor het Grenspark en de enthousiaste coördinatie van alle monitoringsonderzoeken. Henk Sierdsema (Sovon Vogelonderzoek Nederland) leverde de GIS gegevens die gebruikt werden om aantallen uit 1994-96 te schatten. Wilton de Dooy (Natuurmonumenten) gaf belangrijke informatie over het Landgoed en over het wel en wee

van de zoogdieren. Ray Teixeira nam eerdere versies van het manuscript kritisch door.

Literatuur

- Boele A., Van Bruggen J., van Dijk A. J., Hustings F., Vergeer J.-W. & Plate C. 2013. Broedvogels in Nederland in 2011. Sovon-rapport 2013/01. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Broekhuizen S., Hoekstra B., van Laar V., Smeenk C. & Thissen J. B. M. 1992. Atlas van de Nederlandse zoogdieren. 3e Ed. Uitgeverij KNNV, Utrecht.
- Bult H. 2006. Bosvogels op de Zuidelijke Brabantse Wal tussen 1990 en 2004. Veerkracht 13: 4-11.
- Bult H. 2009. Broedvogelonderzoek Moretusbosch 2006. Veerkracht 15: 7-11.
- Bult H. 2011a. Broedvogels en dagzoogdieren in de Bieduinen (Putte) in 1992, 2005 en 2010. Veerkracht 16: 1-14.
- Bult H. 2011b. Wespendienven op de Brabantse Wal in 2011, kort verslag. Veerkracht 16: 42-43.
- Bult H. & Bakker T. 2009. Broedvogelonderzoek Zwaluwmoer (Landgoed Groote Meer) in 2006. Veerkracht 15: 3-6.
- Caspers T., Post F., Bakker V., Buskens R. & Joosten H. 1996. Natuur in Noord-Brabant. 1e Ed. Brabants Landschap, Haaren.
- Dijkstra V. & van der Meij T. 2013. Dagactieve zoogdieren. Telganger 2013-2: 4-7.
- Kuiper M. 2007. Atlas van historische topografische kaarten Noord-Brabant. Uitgeverij 12 Provinciën, Landsmeer.
- Ledegen I. 2007. Broedvogelinventarisatie 2006. Deelgebied Grenspark: omgeving Landgoed Groote Meer, Kortenhoef, Staartse duinen en heide (NL) en bosgebied Steertse duinen (VL). Grenspark De Zoom - Kalmthoutse Heide, Essen.
- Netwerk Ecologische Monitoring. 2013. Indexen broedvogels. Sovon Vogelonderzoek Nederland & CBS, www.sovon.nl.
- Samenwerkingsverband Westbrabantse Vogelwerkgroepen 2007. Atlas van de West-Brabantse broedvogels. NPN media, Breda.
- Sierdsema H. 1995. Broedvogels en beheer. SBB-rapport 1995-1, SOVON Onderzoeksrapport 1995/04, SBB/SOVON, Driebergen/Beek Ubbergen.
- Teixeira R. M. 1990. Broedvogelinventarisatie Landgoed Groote Meer 1988. Rapport Vogelwerkgroep Bergen op Zoom, Bergen op Zoom.
- Teixeira R.M. 2007. Kort verslag broedvogelonderzoek Mattemburgh 1990-2003. Veerkracht 13: 24-29.
- Teixeira R.M. 2011. Broedvogels landgoed Zoomland 1896-2009. Veerkracht 16: 24-35.
- Teixeira R. M. & Bult H. 2002. Broedvogels Landgoed Groote Meer en militair oefenterrein Ossendrecht 1985-1998. Vogelwerkgroep Bergen op Zoom en Vereniging Natuurmonumenten, 's-Graveland.
- van Dijk A. J. 2004. Handleiding Broedvogel Monitoring Project (Broedvogelinventarisaties in proefvlakken). Tweede, aangepaste druk Ed. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- van Haperen A., de Kraker K., van der Neut J., van der Reest P. & Stooker G. 2000. Aan de monding van Maas en Schelde. Natuurgebieden in Zuidwest-Nederland. MIM Staatsbosbeheer, Regio West-Brabant - Deltagebied, Middelburg.
- Zwarts L., Bijlsma R. G., van der Kamp J. & Wymenga E. 2009. Living on the edge: wetlands and birds in a changing Sahel. 2nd Ed. KNNV Publishing, Zeist.

1 september 2014

Hidde Bult
Begoniastraat 31
4645 CA Putte

T +31 (164) 603388
Hydte.Bult@home.nl